

ТИПОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ

Типологія, будучи методом пізнання дійсності, є дослідницьким процесом і результатом використання певних логічних процедур, понятійного інструментарію щодо досить розвинутого об'єкта та спрямована на інтеграційне поєднання знання про нього. Іншими словами, типологія – це один з методів здобування достовірної інформації про об'єкт, що усуває невизначеність (ентропію) уявлень суб'єкта. Метою типологізації як конкретного пізнавального засобу є виокремлення суттєвої, загальної властивості об'єкта, з його систематизацією, згідно з цією ознакою, в діахронічному, синхронічному, ціннісно-нормативному та інших вимірах, в актуальних, ретроспективно-історичних та прогностичних аспектах.

В літературі термін “тип” вживається в кількох значеннях. Дослідники розрізняють три варіанти тлумачення цього терміну: 1) як певного стандарту, взірця, звідси – поняття “типовий”; 2) як найбільш характерного одиничного явища, що якнайповніше виражає сутність подібних явищ через прикметник “типовий”; 3) як праобраз основної, загальної форми, що допускає ті чи інші відхилення (звідси – прикметник “типологічний”). Вважається також, що типологізація в науці означає конструювання логічних форм, що відображають реальні процеси, які не існують у чистому вигляді: це має місце не тільки в органічному, а й в соціально-культурному світі [1, 76; 2, 179–180].

Отже, типологія може здійснюватися завдяки побудові ідеальних моделей, які є результатом певного абстрагування від різноманітних конкретних властивостей реальних об'єктів, вирізнення загальнохарактерного для сукупності таких об'єктів. Інакше кажучи, ідеальна модель – це такий гіпотетичний об'єкт, для якого характер досліджуваного явища, механізми, що визначають цей характер, виявляються в чистому вигляді, на відміну від реальних об'єктів, в яких протікання цих процесів може відхилитися від ідеального під впливом тих чи інших чинників [3, 8–12].

Проблему визначення ступеня наближення чи відхилення абстрактно-ідеальної моделі типу від дійсності найбільш детально

було сформульовано М.Вебером, який запропонував концепцію ідеальних типів (як і сам цей термін). З її допомогою було конкретизовано думку Г.Ріккертта про те, що в соціальній теорії об'єкт повинен конструюватися за принципом віднесення до цінності, що, в свою чергу, дало можливість співвіднести індивідуалізуючий (ідіографічний) метод з методом генералізуючим (номотетичним). Однак ця проблема залишилася невирішеною, бо критерій розрізнення ідеального типу від сутнісного вбачався ними в суб'єктивно-оціночній, в кінцевому підсумку, позиції самого суб'єкта пізнання.

В сучасній комунікативній парадигмі К.О.Апеля – Ю.Габермаса означена проблема тлумачиться, зокрема, через взаємозв'язок полярних категорій значення та фактичності.

У соціально-філософській та соціологічній літературі розрізняються поняття теоретичної та емпіричної типології. Якщо теоретична типологізація – це узагальнення ознак соціальних явищ на основі ідеальної теоретичної моделі з теоретично обґрунтованими критеріями, то емпірична типологія характеризується як пошук стійкого поєднання властивостей соціальних об'єктів, що розглядаються водночас в кількох вимірах. Здебільшого вважають, що метод теоретичної типологізації спрямований на пояснення, тоді як метод емпіричної типологізації допускає лише інтерпретацію і опис здобутих даних. Причому теоретична типологія відрізняється від емпіричної тим, що в останній стійкість властивостей певного типу відшукується шляхом багатократного перебору, тоді як у теоретичній типології критерії властивостей виявляються за допомогою логічного аналізу [4, 202–210].

Поняття типізації, класифікації, систематизації дуже близькі чи загалом синонімічні. Не в останню чергу складність їх розрізнення пов'язана з загальною рисою цих пізнавальних методів, а саме – з прагненням до упорядкування знання. Сутність класифікації вбачається в поділі за класами, групами, розрядами, за якого важливим є виокремленість і одиничність ознаки. Типологізація ж визначається як така класифікація, в ході якої виділяються типи, що становлять основу класифікованих множин об'єктів [5, 20–28]. Точніше було б, на наш погляд, мету типологізації, на відміну від класифікації, вбачати у виробленні уявлення про органічну єдність набору суттєвих ознак, які утворюють сутність речі [6, 22].

Здійснюючи типологічне моделювання дійсності загалом і

соціальної реальності, зокрема, варто враховувати, що незалежно від пізнавальних чи практичних сфер, історичних періодів, людська думка постійно намагається досягнути й зафіксувати таку рису об'єктів, яка засвідчує їх структурну єдність. У науковому пізнанні така структурна єдність дістає своє відображення, наприклад, завдяки застосуванню методу ізоморфізму [7, 166–169], що дає змогу робити аналогії між різними феноменами мікро- і макросвіту, виявляти їх кореляційні характеристики і, в кінцевому підсумку, збільшувати світоглядно-евристичну “вагу” ідеї ідентичності структурного “каркасу” сутності всіх явищ багатопараметричного буття як їх першооснови. Цей “каркас” може сповнюватися втіленим у феноменах формотворення чи їх ідеальних моделях змістом, який тільки у своїх крайніх виявах досягає діаметральної смислової протилежності. Будучи “ровесницею” людського пізнання (згадаємо розуміння Арістотелем метафізики як учення про сховані поза природними явищами “принципи, праоснови дійсності”, міркування Т. Аквінського про те, що для “першої філософії” вихідною була проблема першопричини), ця ідея зберігає свою оригінальність і набуває самобутніх (релігійних, символічних, метафоричних, філософських, міфологічних, художніх, образних, інтуїтивних, наукових, містичних, ігрових та інших форм) [8], зумовлених панівною в просторі-часі культурно-історичного світу духовною спрямованістю людини, чи, за термінологію П. Сорокіна, - “системою істини”. Водночас ця риса властива також і самому процесу мислення, психіці загалом.

Йдеться про онтологічну триєдність світу, його триіпостасну природу, яка зумовлює, відповідно, й те, що “когнітивна реакція має триадичний характер” [10, 120], фіксуючи діадну природу елементарного акту взаємодії. П.А.Харченко, прагнучи до розв'язання антиномії індивіда й триєдності через дослідження онтологічних конструктів таких напрямів в історії пошуків людського духу, як світоглядні лінії triade і trinite, доходить висновку, що їхня проблематика своїми коренями сягає існуючих форм статевої диференціації, які на онтогенетичному рівні репрезентують онтологічну триєдність світобудови [11]. У системній площині стан та перспективи триадного синтезу проаналізував Р.Г.Баранцев [12, 193–209; 13, 91–101].

Застосування цієї формули в ролі генетичної матриці, канону в дослідженні конкретних системних триад впливає також з пізнавальної гіпотези, що забезпечує цілісне розуміння предмета

дослідження; йдеться про рівновагу, рівноправність, іспостасність інтуїтивного, раціонального та сенситивного аспектів мислення.

Типологічне моделювання дійсності тісно пов'язане з проблемою адекватності та достовірності інформації, що використовується для побудови концептуальних засад теорії. В свою чергу, така постановка питання зумовила розгляд підвалин типологічної характеристики самої інформації, а саме, звернення до суб'єкт-об'єктного (с-о) відношення як основного в пізнанні та практиці. Використання тріадних "конструкцій" і в цьому випадку може бути евристично перспективним.

Дослідники, зокрема Е.М.Сороко [14, 145] та ін., вважають, що (с-о)-відношення дає можливість диференційовано підходити до інтерпретації сутності інформації і розрізняти три роди, типи, форми взаємозв'язків та структур як її носіїв. З одного боку, це форми, специфічні для кожного з членів відношення, окремо взятих з точки зору їх внутрішньої будови (об'єкт-об'єктні та суб'єкт-суб'єктні зв'язки), а з іншого, – форми, властиві самому (с-о) - відношенню.

В першому варіанті носієм інформації є об'єктивні закони, що відповідають за характер і порядок відношень речей між собою ((о-о)-зв'язки).

В другому варіанті носієм інформації виступає сам спосіб впливу одного члена відношення та інший, тобто інформація тут – це результат відображення суб'єктом об'єкта ((с-о)-зв'язки). Названі форми пов'язані, відповідно, з атрибутивними (структурними) та функціональними визначеннями інформації.

В третьому аспекті – аксіологічному – предметом дослідження інформації є її ціннісні характеристики. Даний тип формується в межах суб'єкт-суб'єктних (інтерсуб'єктивних) відношень. Інформацію в ньому встановлюють конвенційно (шляхом дискурсивного порівняння позицій, суджень, думок, на перехресті суб'єктивних моделей методом узгоджень експертів тощо). В даному випадку інформація є продуктом взаємодії індивідів в процесі комунікації і, загалом, певної доцільної діяльності, спрямованої на створення духовних цінностей.

Ідеально-нормативним (принаймні, оптимальним) варіантом взаємозв'язку трьох названих типів інформації (а саме – атрибутивного, функціонального та ціннісного), що забезпечує цілісне, науково реалістичне розуміння буття чи його окремої сфери, є їх

абсолютний, в перспективі, збіг.

Для побудови типологічної моделі, що поєднує цивілізаційні форми та етапи людської історії, слід використовувати критерій, який відповідає вимогам компліментарної кореляції (на зразок “ключ–замок”) між критерієм і типологічною системою. Такий підхід дає можливість показати координацію і субординацію типологічних рівнів, які сукупно становлять цивілізаційну картину історії. Зазначеним вимогам до критерію, на нашу думку, відповідає поняття “культурно-господарський тип”, яке часто застосовується як однозначне поняття “цивілізація” і яке характеризує специфіку життєдіяльності соціально-культурної спільноти чи людства загалом в той чи інший історичний період саме в типологічній, а також в культурно-генетичній площині. Відповідно, щодо певного культурно-господарського устрою як критерію типології слід розрізняти такі типи цивілізації: 1) збиральницько-мисливський; 2) землеробсько-скотарський; 3) ремісничо-торговельний; 4) індустріально-технологічний; 5) планетарно-космічний (перебуває в процесі становлення і, вірогідно, базуватиметься на споживанні відновлювальних джерел енергії).

Виокремлені типи цивілізації можна розглядати як способи розвитку адаптаційних здібностей (за термінологією Т. Парсонса) соціальної системи.

Література та примітки

1. *Мадиевский С.А.* Методология и методика изучения социальных групп в исторической науке. – Кишенев, 1973.
2. *Гулыга А.В.* Принципы эстетики. – М., 1987.
3. Типология и классификации в социологическом исследовании. – М., 1982.
4. *Ядов В.А.* Социологическое исследование: Методология, программа, методы. – Самара, 1995.
5. *Ершов Ю.Г.* Методологические проблемы типологизации исторического процесса // Типология социальных явлений. – Свердловск, 1982.
6. *Тулчинский Г.Л., Светлов В.А.* Логико-семантические основания классификации // Типы в культуре. – Л., 1979.
7. *Раушенбах Б.В.* О логике триединства // Вопросы философии. – 1990 – N11.
8. Проблема закона в общественных науках. – М., 1989.
9. Не перелічуючи всіх форм пізнання, наведемо, для прикладу, їх класифікацію за Г.Гурвичем, який вирізняє п'ять дихотомічних форм пізнання, що властиві різним типам знання: пізнання містичне й

- раціональне, емпіричне й понятійне, реальне й спекулятивне, пізнання символічне й адекватне, колективне та індивідуальне (8, 142–143).
10. *Крымский С.Б., Парахонский Б.А., Мейзерский В.М.* Епистемология культуры. Введение в обобщенную теорию познания. – К., 1993.
 11. *Харченко П.А.* Тригнозис. Начала тринітарних знань. – К., 1998.
 12. *Баранцев Р.Г.* Системная триада – структурная ячейка синтеза// Системные исследования. – М., 1989.
 13. *Баранцев Р.Г.* Имманентные проблемы синергетики // Вопросы философии. – 2002. – №9.
 14. *Сороко Э.М.* Структурная гармония систем. – Минск, 1984.